

totale slaveninvoer in Suriname — tot 1800 — schat Postma op slechts 190.000, aanmerkelijk lager dan Van Lier en Curtin. Het totale Nederlandse aandeel in de handel bedroeg volgens Postma 457.000 in de Amerika's afgeleverde slaven. Daarvan was 41,6% bestemd voor Suriname en slechts 3,7% voor de Antillen. Grootste afnemer na Suriname waren Spaans-Amerika (31 %), gevolgd door Berbice, Demerara en Essequibo (9%) en Brazilië (6%).

Eén cruciale calculatie is onduidelijk. Gecijfer over de mortaliteit tijdens de *slave raids*, het vervoer naar de kust en de depotfase in Afrika, tijdens de *middle passage* en in het proces van *seasoning* in de Amerika's brengt Postma tot de conclusie dat 'the overall loss to the enslaved population may well have reached 70 percent before the survivors were adjusted to life in the Western Hemisphere' (258). Dit is een summier verantwoorde correctiefactor, die wellicht wat aan de hoge kant is. Duidelijk is echter dat, bij een totaal van 457.000 in de Nieuwe Wereld afgeleverde slaven, de Nederlandse 'schuld' in de Afrikaanse slavenhandel op bijna 1 miljoen moet worden gesteld. En inderdaad, het is onvoorstelbaar dat men zich daar in de Lage Landen zelfs aan het einde van de achttiende eeuw nog zo weinig druk om maakte. *The Dutch in the Atlantic slave trade* zal zich ongetwijfeld als standaardwerk over de Nederlandse slavenhandel bewijzen, zoals eerder Curtins werk dat deed voor de totale Atlantische slavenhandel. Net als 'Curtin' zal ook 'Postma' op onderdelen aangevuld c. q. gecorrigeerd worden. Het is echter onwaarschijnlijk dat het algemene beeld nog ingrijpend zal worden herzien.

G. J. Oostindie

P. Brood, *Belastingheffing in Drenthe 1600-1822* (Dissertatie RU Leiden 1991; Meppel-Amsterdam: Uitgeverij Boom, 1991, 220 blz., f37,50, Bf690,-, ISBN 90 5352 005 8).

In dit proefschrift beschrijft de auteur, thans rijksarchivaris in Groningen, de belastingen die in de periode 1600-1822 in Drenthe zijn geheven door de Generaliteit en de gewestelijke en plaatselijke overheid. Ook de retributies, voornamelijk tollén, en de waterschapslasten, die in het noorden van Drenthe door enkele zijk vestenijen werden geheven, komen aan de orde. Brood, die van 1972 tot 1988 verbonden was aan het Rijksarchief in Drenthe, publiceerde reeds eerder enige artikelen over dit onderwerp. Daarnaast kon hij gebruik maken van het werk van S. Zijlstra (1983), maar afgezien daarvan was hij aangewezen op de overigens ruim beschikbare archivalische bronnen.

De optiek, van waaruit de fiscaliteit geanalyseerd is, is rechtshistorisch. De verschillende institutionele aspecten van de fiscaliteit, zoals de wet- en regelgeving, de wijze van inning, de invordering en de rechtspraak, komen uitvoerig aan de orde. Economische aspecten zoals de geldstromen tussen overheid en burger en tussen de overheden onderling en het probleem van de belastingdruk blijven buiten beschouwing.

In 1600 werd het bestuur van het gewest, dat tussen 1580 en 1600 door oorlogshandelingen geheel verwoest was, opnieuw ingericht. Onder druk van de Staten-Generaal en de Raad van State werden in 1600 de gemene middelen ingevoerd. Toen bleek, dat ook met deze belastingen Drenthe niet in staat was zijn quote op tijd te betalen, kwam het wederom onder druk van de Haagse instanties in 1641 tot de invoering van een onroerendgoedbelasting, de grondschatting. Het inmeten van de landerijen nam bijna twintig jaar in beslag. De op deze meting gebaseerde kohieren werden pas in het midden van de achttiende eeuw vernieuwd. Tot 1700 werden enkele nieuwe gemene middelen ingevoerd, na 1672 kwamen daar enige directe belastingen bij zoals het haardstedengeld, een personele belasting met zes door de welstand bepaalde tariefklassen.

Door deze maatregelen steeg de belastingdruk tot grote hoogte. Een van de belangrijkste Produkten, de turf, werd echter nauwelijks belast, omdat de concessiehouders van de verenigingen bij Smilde en Echten van bijna alle belastingen waren vrijgesteld. Het belastingstelsel paste zich goed aan bij de sociaal-economische structuur. Zo werd het gemaal (een accijns op meel) al vroeg, in 1630, omgezet in een hoofdgeld. Dit voorbeeld zou later elders worden overgenomen. Accijnzen op waren die in deze uiterst rurale samenleving niet gebruikt werden, verdwenen al spoedig. Typisch Drents waren de belastingen op schapen en bijen. Opmerkelijk is de verlaging van de accijns op gedestilleerd in 1758 en 1794. Af en toe probeerden de Drentse Staten door middel van fiscale maatregelen hun eigen economie te beschermen.

Van verzet op noemenswaardige schaal tegen de rond 1700 zeer drukkende belastingen was geen sprake. In 1748 werd ook hier om afschaffing van de belastingpacht gevraagd, maar aan dit verlangen werd in tegenstelling tot de omringende gewesten geen gehoor gegeven. De auteur zoekt de oorzaak in de maatschappelijke positie van de pachters. Doorgaans woonden zij in het dorp, waar zij belastingen hadden gepacht en waarschijnlijk maakten zij, anders dan in Groningen, geen grote winsten. In tegenstelling tot Staats-Brabant is hier niets te merken van dorpsbesturen die de pachters met succes probeerden te verdringen. De fiscale rechtspraak was in handen van het dagelijks bestuur van Drenthe, het college van drost en gedeputeerden. Dit streefde ernaar de partijen zo veel mogelijk tot een minnelijke schikking te brengen.

De Bataafse en Franse tijd brachten voor Drenthe ingrijpende veranderingen. De invoering van een nationaal belastingstelsel in 1805-1807 betekende dat het aantal belastingen en het aantal voorde inning benodigde ambtenaren flink toenamen. De functies inning, controle en inspectie werden van elkaar gescheiden. Sluitstuk van deze ontvlechting was het in 1819 genomen besluit, waarbij de belastingrechtspraak voorgoed werd opgedragen aan de onafhankelijke rechter. Een logisch eindpunt van het boek is de invoering van een nieuw, ten dele op de ideeën van I. Gogel gebaseerd, stelsel op 1 januari 1823.

De dissertatie van P. Brood wordt gekenmerkt door degelijkheid en betrouwbaarheid. Het resultaat is een afgeronde en overzichtelijke beschrijving van de belastingheffing in een perifeer gewest ten tijde van de Republiek en de onmiddellijk daarop volgende periode. De plaatselijke belastingen en de praktijk van de inning krijgen de aandacht die hen toekomt. Op basis van deze studie, het werk van J. Bieleman over de Drentse landbouw en een nog op stapel staande studie over de turfwinning kan te zijner tijd de ontwikkeling van de publieke financiën nog dieper worden geanalyseerd.

A. C. M. Kappelhof

H. Storme, *Preekboeken en prediking in de Mechelse kerkprovincie in de 17de en de 18de eeuw* (Archief- en bibliotheekwezen in België, extranummer XL; Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1991, 293 blz.).

H. Storme publiceert in dit boek dat deel van zijn proefschrift (*Trouwen in de 17de en 18de eeuw. Predikanten en andere geestelijke raadgevers over de voorbereiding op het huwelijk*, KU Leuven, 1990), dat iedereen die zich voor de prediking in Vlaanderen tijdens het *ancien régime* en zelfs de negentiende eeuw interesseert, van dienst kan zijn.

In een eerste deel wordt de bron, i. c. het preekboek, voorgesteld. Uit de ca. 300 Nederlandse, Franse en Latijnse titels die tussen het concilie van Trente en het concordaat hier te lande circuleerden, selecteert de auteur een dertigtal preekboeken van twintig verschillende schrij-